

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10782352>

UDK: K12. 63.4Ya.73

FARG‘ONA VODIYSI TOSH DAVRI ARXEOLOGIYASI TARIXSHUNOSLIGI

Mirsoatova Sayyora Turg‘unovna

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, tarix fanlari nomzodi

M.Isomiddinov

Taqrizchi, Farg‘ona davlat universiteti professori, tarix fanlari doktori

Annotatsiya: Maqolada o‘zbek arxeologiyasi, uning shakllanish bosqichlari haqida so‘z borib, keying bosqichlarda asosan Farg‘ona vodiysi tosh davri arxeologik yodgorliklari va ularni o‘rganilish tarixi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Farg‘ona, vodiya, tosh davri, paleoekologiya, homo, daryo.

О ПЕРВЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ АРХЕОЛОГИИ КАМЕННОГО ВЕКА ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ

Аннотация: В статье рассказывается об узбекской археологии, этапах ее становления, а на следующих этапах анализируются археологические памятники каменного века Ферганской долины и их изучение.

Ключевые слова: Фергана, долина, каменный век, палеоэкология, гомо, река.

ABOUT THE FIRST RESEARCH OF THE ARCHEOLOGY OF THE STONE AGE OF THE FERGHANA VALLEY

Abstract: The article talks about Uzbek archeology, the stages of its formation, and at the next stages the archaeological monuments of the Stone Age of the Fergana Valley and their study are analyzed.

Key words: Fergana, valley, Stone Age, paleoecology, homo, river.

KIRISH: Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda arxeologiya fani va uning sohalar yo‘nalishi rivojida yangiliklar paydo boldi. Shunday bo‘lsada tadqiqot doirasidan kelib chiqib mustaqillikdan oldin olingan ilmiy xulosalarni ham o‘rganish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Farg‘ona vodiysining moddiy madaniyat yodgorliklari XIX asr oxirlaridan boshlab arxeologik izlanishlar olib boruvchi mutaxassislar qiziqishiga sabab bo‘lib, o‘rganilib kelinmoqda. Chunki, vodiy, qadimdan qulay paleoyekologik, iqlim sharoitlari, fauna va florasining rang-barangligi bilan qadimgi odamlar va jamoalarni o‘ziga jalb qilib kelgan.

Farg‘ona vodiysi paleolit davrining muhim chorrahasi bo‘lib, ko‘hna madaniyatlarning o‘zaro qorishuv jarayonlari sodir bo‘lgan hudud sanaladi. Bu esa qulay geografik joylashuv bilan uzviy bog‘liqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Farg‘ona vodiysi tosh davri arxeologiyasining ilk tadqiqotlari borasidagi adabiyotlar tahlilini arxeologik manzilgohlar bo‘yicha guruhlariga bo‘lib amalga oshirish maqsadga muvofiq. O‘. Islamov [1.] , T. Omanjulov [2.]A. Zubov [3.] V. Xaritonov [4.], B. Batirov [5.] larning tadqiqotlari birinchi guruhni tashkil etadi.

Ikkinchi guruhga P.Konoplya [7.], A. Okladnikov [8.] , N. Leonov[9.]larning tadqiqotlari tashkil etdi. Uchinchi guruhni B.Litvinskiy [10], V.Ranov[11.], P. T. Konoplya[12.] kabi arxeloh olimlar ilmiy ishlari tashkil etdi.

NATIJA VA YECHIMLAR

So‘x daryosining yuqori oqimidan Markaziy Osiyoda mashhur paleolit davriga oid Selungur va Chashma yodgorliklari topib o‘rganilgan. Ulardan Selungur yodgorligi “Farg‘ona odami” nomi bilan fanga kiritilgan “Homo eructus”larning suyak qoldiqlari bilan alohida ahamiyatga molik manzilgoh sanaladi [Islamov U. I. 1984. 4–12; Islamov U. I. 1988. S. 12–18; Islamov U. I., Omanjulov T. 1984. S. 5–11; Islamov U. I., Zubov A. A., Xaritonov V. M. 1988. S. 66–71; Batirov B. X., Batirov A. R. 1988. S. 7–12].

Vodiy tosh davri arxeologiyasiga oid ilmiy izlanishlar o'tgan asrning o'rtalaridan boshlangan. 1953-yildan tashkil etila boshlangan tosh asrini o'rganishning tizimli tadqiqotlari natijasida topilgan buyumlar va manzilgohlar dastlab, P. T. Konoplya, keyin esa A. P. Okladnikov tomonidan tadqiq etilgan [Konoplya P. T. 1959. S. 45–47; Okladnikov A. P., Leonov N. I. 1961. S. 36–72]. Farg'ona vodiysining janubi-g'arbiy qismida 1954–1956 yillardagi Qayroqqum suv ombori qurilishi paytida A. P. Okladnikov va V. A. Ranovlar tomonidan qadimgi tosh davriga oid ko'plab manzilgohlar tadqiq etiladi [Litvinskiy B. A., Okladnikov A. P., Ranov V. A. 1962]. 1956-yildan P. T. Konoplya Ayirboz 1–7, Karamko'l [Konoplya P. T. 1959. S. 41–45] va Qapchug'ay qadimgi tosh davri ustaxonasi va boshqa bir qator qadimgi tosh manzilgohlarini ochildi. Qapchug'ay ustaxonasi 1958–1959 yillarda A. P. Okladnikov boshchiligidagi qadimgi tosh davri bo'yicha guruhi vakili M. Qosimov tomonidan o'rganiladi [Okladnikov A. P., Kasimov M. R., Konoplya P. T. 1964. S. 5–11].

1964-yilning 25 maydan 15 iyunigacha O'ZSSR FA TAIning arxeologik otradi Ya. G'. G'ulomov boshchiligida Farg'ona vodiysi hududida arxeologik qazishmalar olib bordi. Natijada, turli davrlarga oid arxeologik yodgorliklar, shu jumladan, Farg'ona shahri atroflari, Oloy tog' tizmasining shimoliy yon bag'ridagi tog'lar qa'ri va So'x darosi vodiysida joylashgan qadimgi tosh davriga oid bir nechta yodgorliklar aniqlandi. Shuningdek, ekspeditsiya a'zolari tomonidan Qoraqalpoq dashtida ikkita neolit davriga oid manzilgoh, qadimgi Pop shahri atrofida Chilhujra (Qirqhujra yoki G'arqiz deb ham ataladi) va Munchoqtepa antik shahar xarobalari, shuningdek, ilgari fanga ma'lum bo'lgan Haydarkon g'arbidagi soydan 30–40 m. balandlikda joylashgan Selungur g'ori ham o'rganildi [Kasimov M. R. 1966. S. 28–33].

M. Qosimov tomonidan Farg'ona shahridan 10 km shimoli-sharqda joylashgan adirlar va Qal'acha qishlog'idan 2 km. shimoli-g'arbda o'rta paleolit davriga oid topilmalar to'plandi. Toshqinlar ta'sirida adirning yuqori qatlami yuvilib ketgan bo'lib, qayroqtoshlar qatlami ochilib qolgan. Ushbu hududda 5 ta o'rta paleolit davri manzilgohi ochilib, ulardan faqat ko'tarma materiallar olingan. Shunday bo'lsa-da,

mazkur tosh qurollar hududni arxeologik jihatdan tadqiq etishga imkoniyat yaratdi [Kasymov M. R. 1966. S. 29-30].

Qal'acha IV–V manzilgohlari shimoldan janubga 10 km. uzunlikda cho'zilgan. Ushbu yodgorliklardan topilgan tosh qurollar majmuasi chaqmoqtosh va muguzdan ishlangan bo'lib, ular faqat o'rta paleolit davri uchun xosdir. Qayd etish kerakki, topilmalar orasida 150 ga yaqin retushlangan levallua tig'lar, qirg'ichlar, disksimon va ikki maydonli nukleuslar, plastinalar hamda uchirindilar uchraydi [Kasymov M. R. 1966. S. 30-33].

1954-yilda boshqa bir farg'onashunos Yu. A. Zadneprovskiy ilk o'rta asrlar bo'yicha yetarli ma'lumotlar to'plab, vodiy tarixida alohida davrni o'sha paytdagi taniqli arxeologik yodgorlik nomi bilan "Koson" deb nomlagan edi [Zadneprovskiy Yu. A. 1954].

Ilk o'rta asrlar arxeologik komplekslarini tahlil etishda V. A. Bulatovaning Janubiy Farg'onada joylashgan Quva yodgorligida olib borgan tekshirishlari muhim ahamiyatga ega. Jumladan, ushbu olim tomonidan yodgorlikning turli nuqtalarida keng ko'lamli qazishma ishlari olib borildi. Natijada, yodgorlikning rabod (2-shahriston) qismidan vodiy uchun yagona buddaviylik ibodatxonasi deyarli butun holatda kavlab ochildi [Bulatova V. A. 1951. S. 241–250].

Farg'ona vodiysining ilk o'rta asrlar tarixi va madaniyatini o'rganishda N. G. Gorbunovaning hissasini alohida ta'kidlash kerak. Uning ilmiy izlanishlarida ilk o'rta asrlar madaniyatining kelib chiqishi masalalari ham ko'tarilgan edi [Gorbunova N. G. 1979. S. 16-34]. Vodiy hududidagi eng yirik qadimiy yodgorlik hisoblangan Axsikentda 1970-yillarda I. Ahrorov, 1979-yildan A. Anarbayev rahbarligidagi arxeologlar guruhi tadqiqot ishlari olib borganlar va bugungi kunda ham ushbu ishlar davom ettirilmoqda [Anarbayev A. 2013. 384 s; Anarbayev A. 2023. 376 b.].

Farg'ona vodiysining o'rta asrlar arxeologiyasiga oid tadqiqotlarni mustaqillik yillarida B. H. Matboboyev olib bordi. Uning Munchoqtepa, Ko'ktosh qabristonlari, Balandtepa shahar xarobasi, Andijon va Quvadagi qazishmalarida aniqlagan topilmalar vodiy hududining ilk o'rta asrlar madaniyati hamda tarixi to'g'risidagi

ma'lumotlarimizni yanada boyitadi. Ulardan bir tomondan So'g'd, ikkinchi tomondan esa Choch ta'sirini o'zida aks ettirgan, shu vaqtgacha chegaralangan ma'lumotlarga ega bo'lgan kulolchilik mahsulotlari asosiy o'rin tutadi. B. H. Matboboyev o'z tadqiqotlarida ilk o'rta asrlar tarixi hamda madaniyati bo'yicha to'plangan materiallarni chuqur va har tomonlama o'rgandi [Matboboyev B. H. 2009. B. 9].

B. Abdullayev boshchiligida Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumanidagi Qo'shtepa arxeologiya obyekti hududida maxsus qidiruv ishlarini olib borish yo'lga qo'yilib, obyektidan bir nechta tosh buyumlar yig'ib olindi. Guruhning Buloqboshi tumanida olib borilgan tadqiqotlari natijasida esa so'nggi paleolit davrining boshlariga xos bo'lgan Qo'tirbuloq manzilgohi qazib o'rganildi. Olib borilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, qo'tirbuloqliklar teridan kiyim kiygan, yog'och va toshdan ov qurollari, hayvon suyaklaridan esa taqinchoqlar ham yasashni o'zlashtirgan edi [Sayfullayev B., Abdullayev B., Rahimov I. 2017. B. 25–27].

XULOSA

Mazkur tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda olib borilgan Andijon viloyatida olib borilgan arxeologik izlanishlar natijasida topib o'rganilgan Qo'tirbuloq manzilgohi Toshkent viloyatidagi Obirahmat madaniyatining bir bo'laki sifatida e'tirof etildi. Demak, o'rta paleolitdan so'nggi tosh davriga o'tish jarayonlarini o'zida aks ettirgan dunyoga mashhur ushbu madaniyat keng hududlarda tarqalgan va mazkur madaniyat sohiblari vodiylar hududlarini o'sha davridayoq o'zlashtirgan edi.

Xulosa qilib shuni qayd etish mumkinki, olib borilayotgan tadqiqotlar natijasida, Farg'ona vodiysidagi tosh davri manzilgohlari va ulardan topilgan ashyoviy buyumlar vodiylar tarixini yanada boyitib kelmoqda. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar esa vodiylarning qo'shni hududlar bilan juda qadimdan madaniy aloqalarni yo'lga qo'yganligini ko'rsatadi. Oxirgi yillarda vodiylar arxeologiyasiga oid tadqiqotlar soni va salmog'i ortib borayotganligi esa quvonarli holdir.

Aytish joizki, ushbu tadqiqotda Fargʻona vodiysi arxeologik oʻrganilishi tarixshunosligiga nigoz tashlandi, xolos. Aslida, ushbu mavzu alohida, chuqur ilmiy tahlillarga boy tadqiqot talab etadigan tadqiqot uchun mavzu boʻlib ham xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Anarbayerov A. *Axsikent arxeologiya parki*. – Toshkent, Fan. 2023. – 376 b.
2. Anarbaev A. *Axsiket – столица Древней Ферганы*. – Ташкент, 2013. – 384 с.
3. Батыров Б. Х., Батиров А. Р. *Ископаемые мелкопитающие пещеры Сель-Унгур / Проблемы взаимосвязи общества в каменном веке Средней Азии*. – Ташкент, 1988. – С. 7–12.
4. Бернштам А. А. *Древняя Фергана*. – Ташкент, 1951.
5. Булатова В. А. *Буддийский храм в Куве // СА*. – 1951. – №3. – С. 241–250.
6. Горбунова Н. Г. *Итоги исследования археологических памятников Ферганской области (к истории культуры Ферганы) // СА*. – 1979. – № 3. – С. 16–34.
7. Заднепровский Ю. А. *Древняя Фергана. Автореф. дисс... канд. иист. наук*. – Л., 1954.
8. Исламов У. И. *Первая нижнепалеолитическая пещерная стоянка в Ферганской долине // Общественные науки Узбекистана (Кейинги ўринларда – ОНУ)*. – 1984. – №8. – С. 4–12.
9. Исламов У. И. *Итоги и перспективы изучения пещерной стоянки Сель-Унгур / Проблемы взаимосвязи общества в каменном веке Средней Азии*. – Ташкент, 1988. – С. 12–18.
10. Исламов У. И., Оманжулов Т. *Пещерная стоянка Сель-Унгур // ИМКУ*. – Самарканд, 1984. – Вып. 19. – С. 5–11.
11. Исламов У. И., Зубов А. А., Харитонов В. М. *Палеолитическая стоянка Сель-Унгур в Ферганской долине // Вестник археологии*. – Москва, 1988. – Вып. 80. – С. 66–71.

12. Касымов М. Р. Новые исследования по палеолиту Ферганской долины в 1964 г. // ИМКУ. Вып. 7. – Ташкент, 1966. – С. 28–33.
13. Конопля П. Т. Следы людей каменного века на территории Южной Киргизии / Известия АН Киргизской ССР. Вып. 1. – Бишкек, 1959. – С. 45–47.
14. Литвинский Б. А., Окладников А. П., Ранов В. А. Древности Кайраккумов / Труды Института истории АН ТаджССР. – Душанбе, 1962.
15. Латынин Б. А. Работы в районе проектируемой гидростанции на реке Нарын в Фергане // ИГАИМК. Вып. 110. – М., 1935.
16. Матбобоев Б. Ҳ. Қадимги Фарғонанинг илк ўрта асрлар даври маданияти (V–VIII асрлар археологик манбаларининг тарихий таҳлили асосида). Тарих фанлар док. дисс. автореф. – Самарқанд, 2009.
17. Сайфуллаев Б., Абдуллаев Б., Раҳимов И. Андижонда ибтидоий одам излари // Водийнома. – 2017. – №1 (3). – Б. 25–27.
18. Окладников А. П., Леонов Н. И. Первые находки каменного века в Фергане // КСИА. Вып. 86. – М., 1961. – С. 36–72.
19. Окладников А. П., Касымов М. Р., Конопля П. Т. Капчигайская палеолитическая мастерская // ИМКУ. Вып. 5. – Ташкент, 1964. – С. 5–11.